

Гирин О.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Джерела виникнення зворотних займенників в англійській мові

Ключові слова: інтенсифікатор, зворотний займенник

Проблема функціонування одиниць мови та мовлення завжди посідала важливе місце в лінгвістичних студіях. Займенники в граматичній структурі будь-якої мови являють собою своєрідну лексико-граматичну категорію у плані семантики, функціонування та структури, що зумовлює необхідність їх дослідження у зазначених аспектах. На наш погляд, в англійській мові з-поміж займенників різних розрядів найбільший інтерес викликають зворотні, які через двоїстість своєї семантики неодноразово ставали предметом дискусій у граматичних студіях [2; 3; 4]. Позаяк діахронний підхід до вивчення зворотних займенників в англійській мові визначає потребу насамперед з'ясувати шляхи їх виникнення, вважаємо за необхідне звернутися до цієї теми з метою з'ясування передумов та джерел розвитку зворотних займенників.

Факт діахронного зв'язку між інтенсифікаторами та власне зворотними займенниками для багатьох мов світу постулюється як характерний. Він може бути узагальнений та переданий формулою: *інтенсиф.* > *звор. займ.* Однак загальноприйнятого пояснення причин розвитку зворотних займенників із інтенсифікаторів не існує. Так, можна виділити кілька підходів:

а) «уточнювальний» [König, Siemund, 1999] ґрунтується на тезі, що для уникнення двозначності між зворотно та зовнішньо направленою інтерпретацією особових займенників до них додавався інтенсифікатор *self*.

б) «суміжний» [Keenan 2002; Mitchell 1985], згідно з яким давньоанглійське поєднання суміжних слів у реченні [особ. займ. *self*] слугувало джерелом для середньоанглійської складної форми [займ. + *self*].

в) «субстантивізаційний» [Gelderen 2000] передбачає субстантивацію давньоанглійського прикметника *self*, унаслідок чого поєднання [особ. займ. *self*] сприймається як новий займенник у середньоанглійському періоді.

Розглянуті підходи відзначаються недостатньою увагою до функціонування давньоанглійського інтенсифікатора *self*, його семантики та значень. На наш погляд, виникнення зворотних займенників стало можливим завдяки декільком взаємопов'язаним процесам: уточненню, занепаду та конституентній реінтерпретації. Наведена вище формула за нашого трактування набуває такого вигляду: *інтенсиф.* > *звор. займ.* > *інтенсиф.*

Обґрунтувати такий підхід уможлиблюють матеріали пам'яток писемності давньоанглійського періоду. Крім того, дослідження функціонування інтенсифікатора *self* дає змогу з'ясувати передумови та етапи його переходу у зворотний займенник зі структурою [особ. займ. + *self*].

Отже, у давньоанглійський період для позначення внутрішньо направленої референції використовувалися особові займенники в об'єктних відмінках (давальний, знахідний, родовий). При цьому зворотний додаток підпорядковується законам дієслівного керування, нічим не відрізняючись у цьому сенсі від нереклексивних додатків [1: 180]. Однак дієслівне керування наприкінці давньоанглійського періоду стало менш упорядкованим унаслідок розпаду системи іменникових відмінків.

Давньоанглійський інтенсифікатор *self* (слід розрізняти інтенсифікатор і прикметник *self* – 'власний') узгоджувався за родом, числом та відмінком зі словами, до яких відносився, а саме іменниками, займенниками та дієсловами.

Отже, давньоанглійський інтенсифікатор *self* з **іменниками** вживається як у пост-, так і в препозиції (прикл. (1), (2) відповідно) та підсилює семантику слів на позначення Бога, диявола, королів, єпископів, апостолів та ін. і передає відтінок значення – "винятковість".

(1) *ælmihtega God self sprecende wæs to Moýse* [Laws of Arthur, Preface.].

Сам всемогутній Бог промовляв до Мойсея'.

(2) *...self cyning/of brydbure.../tryddode* [Beowulf, 920-922].

'сам король вийшов з опочивальні'.

Інтенсифікатор *self* використовується при **займенниках** у пост- та препозиції до особових займенників (прикл. (3), (4) відповідно), а також із вказівними та присвійними займенниками (прикл. (5), (6) відповідно).

(3) *þu sylf ne gesyhst þæne beam on þinum agenim eagan* [Luke, 6:42].

'ти сам не бачиш колоди у своєму оці'.

(4) *sylfe we gehyrdon of hys mude* [Luke, 22:71].

'ми самі чули це із його вуст'.

(5) [*iosep*], *se sylfa geanbidude godes rice, genealæhte to pilate* [Luke, 23:52].

'Йосип, що й сам чекав на царство Боже, пішов до Пілата'.

(6) *he his selfa ne mæg/... ende gefencean* [Beowulf, 1733–1734].

'він і сам не може покласти цьому край'.

Приклад (6) ставить під сумнів згаданий підхід суміжності та уточнює субстантивізаційний. Теза першого підходу про те, що інтенсифікатор та займенник були тільки суміжними в реченні, спростовується; адже в цьому випадку особовий займенник та інтенсифікатор (*his selfa*) розміщені в реченні після особового займенника *he* та підсилюють його. Якби ця структура являла собою лише сукупність суміжних слів у реченні, не потрібно було б повторювати займенник з чітким лексичним значенням. Тому в цьому випадку є сенс говорити про початок процесу граматикалізації структури [особ. займ. + *self*], де компоненти втрачають лексичне значення, а структура в цілому набуває здатності інтенсифікувати. Водночас субстантивізаційний підхід, згідно з яким давньоанглійське поєднання [займ. *self*] переосмислюється і сприймається як новий займенник в середньоанглійський період, може бути уточненим щодо часу. Таке переосмислення могло відбуватися вже в давньоанглійський період. Слід підкреслити, що приклад було вилучено з поеми “*Беовульф*”, однієї з найдавніших пам’яток давньоанглійського періоду.

Що стосується **прідієслівних** інтенсифікаторів, то їхнє значення залежить від перехідності/неперехідності дієслова. Так, використання інтенсифікатора при неперехідному дієслові як у пре-, так і у постпозиції

(прикл. (7) та (8) відповідно) подібне до використання сучасних придієслівних підсилювальних займенників на *-self* за винятком того, що в сучасній англійській мові підсилювальні займенники вживаються лише після неперехідного дієслова, тоді як у давньоанглійському періоді препозиційні інтенсифікатори кількісно переважали постпозиційні.

(7) *Gif...hit self acwæle...* [Laws of Arthur and Ine, Preface].

‘якщо вона (худоба) помре сама...’

(8) *He wæs selfa til* [Jun. Manusc. Genesis, 1606].

‘він також був хоробрим’.

Натомість із перехідними дієсловами (прикл. (9), (10)) інтенсифікатор *self* виступає у давньоанглійській мові там, де у сучасній англійській мові вживається зворотний займенник. Крім того, у кожному з прикладів із перехідним дієсловом перед інтенсифікатором міститься особовий займенник. Через багаторазовий повтор комбінації [перех. дієсл. особ. займ. *self*] інтенсифікатор *self*, що додавався для розрізнення зворотної та зовнішньої спрямованості дії (уточнення), з часом утратив лексичне значення (занепад) та почав сприйматися разом із займенником, що йому передував, як елемент зворотних конструкцій, і вже структура [особ. займ. + *self*] почала проникати в сферу використання приіменникових та призайменникових інтенсифікаторів. Наприкінці давньоанглійського періоду через втрату лексичного значення та стале розміщення його у постпозиції до займенника прикметник *self* у цій структурі вживається як іменник (конституентна реінтерпретація).

Приклади (9) та (10) доповнюють уточнювальний підхід, згідно з яким інтенсифікатор *self* додавався до особових займенників для уникнення двозначності між зовнішньо та зворотно направленою референцією. Такий підхід може бути застосований лише до займенників третьої особи, адже тільки їм властива як зворотна, так і зовнішня референція. Натомість, у наведених прикладах, де особові займенники – у першій та другій особі відповідно, можлива лише зворотна референція а отже – відсутня будь-яка двозначність.

(9) *ic ne tealde me sylfne þæt ic to ðe come* [Luke, 7:7].

‘я не говорив собі, що прийду до тебе’.

(10) *Hwi ne deme ge of eow sylfum þæt riht is* [Luke, 12:57].

‘чому ви не думаєте про себе, що є правильним?’

Використання інтенсифікатора *self* у цих реченнях можна пояснити тим, що він завдяки вживанню із займенниками третьої особи вже отримав додатковий відтінок значення рефлексивності і, отже, міг вживатися з займенниками першої та другої особи в реченнях із рефлексивним значенням.

Отже, джерелом виникнення зворотних займенників було поєднання особового займенника третьої особи з інтенсифікатором *self*, який вживався для уникнення двозначності між зовнішньою та зворотною направленістю перехідних дієслів. Таке використання призвело до того, що *self* набув відтінку значення рефлексивності та міг використовуватися за аналогією вже з особовими займенниками першої та другої особи в рефлексивних конструкціях, після чого поєднання [особ. займ. + *self*] могло використовуватися з іменниками та займенниками у функції інтенсифікатора.

Список використаних джерел

1. Попова О.Д. К истории английских возвратных и усилительных местоимений. // Исследования по английской филологии. Сборник IV. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – с. 179-193.
2. Gelderen, E. van. A History of English Reflexive Pronouns. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – Pp. xiv + 227.
3. Keenan E.L. Explaining the Creation of Reflexive Pronouns in English // Studies in the History of English: A Millennial Perspective. – Mouton de Gruyter, 2002. – pp. 325 - 355.
4. König E., Siemund P. Intensifiers as Targets and Sources of Semantic Change // Meaning Change – Meaning Variation. R.Eckardt, K.von Heusinger (eds.) Workshop. – Konstanz: 1999. Vol. I, pp. 97-109.
5. Mitchell B. Old English Grammar I and II. – Oxford: Oxford University Press, 1985.